

Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévízi szorosáig.

(II-ik és befejező közlemény.)

Hogy a természettől jól elzárt s az erdélyi felföld közép vidékeiről, a Maros és Olt nagy kerülőt képező völgyein kívül, esakis a két *Küküllő* és *Homoród* völgy nyílásain megközelíthető Csíkmegyét miért ejtették ki Dacia meghódítói a tartományi szervezetből? arról a helyrajzi viszonyok részletesebb áttanulmányozása után szólhatnánk tüzetesebben. De hogy a keleti határőrség elhelyezésében és beosztásában mi lebeghetett a tervezők szemei előtt? s minő helyőrséggel védelmezték erre felé Daciát? arra nézve már most is kellő adatkészlettel szolgálhatok.

Hisz az egyes táborhelyek arezvonalaának kelet felé irányulását jó térkép segítségével ép úgy elbirálhatják szíves olvasóim, mint jó magam, ki évek során át ismételt kirándulásaimmal jöttem arra az észleletre, hogy a rómaiak védelmi rendszere a közvetlenül előttük emelkedő hegylánczon jóval túl a gyergyói és esiki határhavasok szorosai felé irányulhatott.

Ime *Mikházától* keletre *Köszvényes* és *Köszvényes-Remete* községeken felül *Vármező* laposánál a Nagy-Nyárádba szakadó Kis-Nyárád balpartjáról vagyis 610 m. magasságból a *Kasza* nevű hegylépcsőzetnek 927 m. Alsó-Kasza lépcsőzetére, s onnan az 1216 m. Felső-Kaszán az 1400 m. Havas-Kasza érintésével a *Mező-Havas* (1777) gerinczére gyalogszerrel is eljuthatunk alig fél nap alatt. A *Mező-Havasról* pedig az 1688 m. Tatárkőn át Gyergyó-Szárhegynek s onnan Gyergyó-Ditrón s a Putna völgyén Gyergyó-Tölgyesnek olyan hegyi átjáró kínálkozik, melyet gyalog és lóháton ma is használ a két vidék lakossága. Lovas támadók tehát két nap alatt *Mikháza* alatt teremhettek errefelé a Tölgyesi-szorosból s azért *Mikháza castru-*

mának elhelyezése és megválasztása a tervezők kitűnő helyismeretének máig fényes bizonyítékául szolgálhat, s egyenesen a tölgyesi szoros felől fedezé Dacia belterületeit.

Még nagyobb körültekintéssel helyezték el *Sóvárad castrumát*, melytől keletre alig 6 km. távolságban Szóvátánál egyesülnek a Kis-Küküllőt alkotó hegyvizek. Így a Szóváta pataka és a Sebes vize közvetlenül a *Mezőhavasból*. A kettő közti hegy lépcsőzetesen szintén egy lovagló út szolgál a Havas-Kaczára, vagyis Mikháza hegyi útjára. Kissé keletre Illyesmezőnél a *Juhod* viz ágai az 1684 m. Nagyág havasból lezudulva éppen Rapsonné és Deszkás vár alján a *Rapsonné* útja nevű régi sáncznál egyesülnek. Az egyesülés színhelyéül szolgáló *Kápolnás* mezőről a Nagy-Ág felé s onnan az említett irányban Gyergyó-Tölgyesig szintén több hegyi ösvényt használhattak már az őslakók. De a Kis-Küküllő tulajdonképi főerét képező *Nagy-Ág* pataka nyújtja és nyújtotta Parajd sóhegyeitől az 1287 m. Bucsintető horpadásán át a 45 km. Gyergyó-Szent-Miklós felé a gyergyói medenczébe a legrövidebb kapcsolatot. Ez pedig annyival nagyobb jelentőséggel bír, mivel Gy.-Szt.-Miklóstól már nemcsak a *Tölgyes*, hanem a *Békás* szorosára is majdnem egyenlő, átlag 50 kilom. távolságú utat nyitván, bizonyára nemcsak az újabb időknek, hanem a rómaiak uralmi korának is legjártabb és használtabb határközlekedését ide helyezhetjük. A *Tölgyes* és *Békás* szorosa Sóváradtól ezen az úton alig esik 120 km. távolságra, tehát csak alig valamivel távolabbra, mint *Mikházától*, úgy, hogy olyan edzett lovas népek, mint a *bastarnok*, a *carpok*, a roxolanok valának, a kik a rómaiak uralmát Daciában már *Hadriánustól* annyit háborgatták, két nyári nap alatt benn teremhettek a Kis-Küküllő völgyén. És éppen azért nyert nagy fontosságot Dacia védelmében *Énlakának* táborhelye, mivel innen a Kis- és Nagy-Küküllő felé egyaránt kiterjeszthették éberségüket. Míg t. i. első sorban *Korond* és *Oroszhegy* havasai, vagyis a Nagy- és Kis-Küküllő forrásai közt keletnek a *Hargita* gerincéhez csatlakozó hegyhát lépcsőzetei ellen irányult *Énlaka* őrségének arezvonala; másfelől a *Bucsin* tetőn északkeletnek és a Nagy-Küküllő felső völgyein Gyergyó-Ujfalunak szintén könnyen kiterjeszthető őrváratait.

Az *énlaki* castrumot tehát Dacia keleti védelmében valódi

főhadiszállásnak tekinthetjük s ebbeli fontos szerepét felirataival, helyőrségi parancsnokainak előkelőségével is igazolni látszik.

A Nagy-Küküllő castrumát Székely-Udvarhelynél az állami főreáliskola telkeül szolgáló *Csonka* várban állapíthattam meg 1894-ben, mikor is a tőle északra eső marhavásártéri római fürdőt is meghatározhatám. Az udvarhelyi castrum katonai rendeltetése egyaránt érintette Csíkmegye É. gyergyói és D. csíki medenczejével, a Maros és Olt forrásvidékeiről Moldovába irányuló határszorosokat. Székely-Udvarhelytől ugyanis keletre *Fenyédnél* kétfelé ágaznak a völgyi utak. A Nagy-Küküllő völgye ma másodrendű szerepre van kárhóztatva, mert Zetelakán át Gyergyó-Ujfalu felé most csak viczinalis közlekedést közvetít, mely Székely-Udvarhelytől járhatóbb a Nagy-Küküllő és *Sikaszó* egyesüléséig. Onnan, hol a nyugatról keletre haladó N.-Küküllőt az északkeletről gyors eséssel érkező *Sikaszó Zetelakának* irányítja, már csak a hegyi lakosságnak való erdei út vezet az 1000 méternyalacsony vízvásztóra a *Tamáspataka* mellett.

Ez aránylag könnyen járható és Fenyédtől alig 500 m. emelkedést mutató átjáró kinalja tehát a legegyszerűbb összeköttetést a dél-keleti felföld belsejéből Gy.-Szent-Miklóson át a Tölgyes és Békás szorosok felé. Székely-Udvarhelytől Zetelakán felül ugyanis a Nagy-Küküllőről a Sikaszóhoz átvezető hídig 17 kilom., onnan Gy.-Ujfalun át Gyergyó-Szt.-Miklósig 35 km. s a Tölgyes szorosig újabb 53 km., vagyis összesen 105 km. távolság fogad a határszélég, úgy, hogy stratégiailag Moldova felé ma is elsőrendű összeköttetéssel birunk ebben az irányban s Székely-Udvarhely katonai fontosságát ma is ennek az előnyös összeköttetésnek köszönheti. Csakhogy Székely-Udvarhelyről Fenyéden át a Fenyéd vize mellett a Czekendetőnek s a homoródi fürdőtől *Kis- és Nagy-Oláhfalun* át Csík-Szeredára, illetőleg onnan a Gyimesi-szoros felé még egy *jelentősebb* s mai napság használtabb világforgalmi és hadászati összeköttetés kinalkozott. Éppen azért a rómaiak éles szemét nem kerülte el az a sajátos körülmény sem, hogy *Csik-Szereda* felé vezető *Tolvajos-hágó* előtt *Kis-Oláhfalunál* a *Nagy-Homoród*, *Nagy-Oláhfalunál* pedig a *Kis-Homoród* veszi kezdetét a madarasi *Hargitából* e két község felé irányuló hegyágakból. Minthogy pedig ezeknek délre mind jobban kiszélesedő völgyei úgy az Olt fogarasi lapályára, illetőleg a *Verestoronyi-szoros*hoz, valamint az Olt és Nagy-Küküllő

közti dombvidéken át nyugat felé még az udvarhelyi vonalnál is rövidebb érintkezést biztosítának, szükségképen állást kelle foglalniok e két hadászati igen fontos völgynyilatoknál is. Ennek a fontos védelmi érdeke szolgálta Homoród-Szentpál castruma a Nagy-Homoródvölgy alsó felében, ott, hol a sz.-udvarhelyi út az oklándi hágóval a Kis-Homoród mellé s attól a *Rikán* át Baróthoz, Erdővidéknek átvág. Ez útkeresztezés annyira a természeti viszonyokból következik, hogy a legrégebb időktől fogva minden hadászati jelentősebb eseménynél figyelemmel valának a szóban forgó vidékre, sőt a székelység iránt bizalmatlankodó régibb kormányrendszerek is egész 1848-ig állandó lovas helyőrséggel szállották meg a Kis-Homoród völgyét Homoród-Karásonyfalvánál.

Ily módon nagyjában tájékozódva a hargita-alji végvárak *külső* védelmi hivatásáról, hozzá tehetjük azt is: hogy a székelység-nél *Rapsonné útja*, *Ördög útja*, *Hadak útja*, *Kakasbarázda* néven emlegetett töltések és földmívek, a mint azokat 1894 nyarán a két Küküllő forrásaitól az Olt alsó-rákosi szorosáig eszközölt bejárásaimmal megállapítanom sikerült,¹ valamint az oroszhegyi Szt.-László-kútnál, a Tibódnál, a homoródi fürdőnél s Oklánd a Homoród-Karásonyfalva közti *Hagymásvár* nevű kisebb őrhelyek szintén fontos kiegészítő részét kepezik a fennebbiekben vázolt határőrvidéknek. Még sok kiegészíteni valónk van ugyan ez irányban s az erdős, nehezen járható, sok helyen át sem tekinthető magaslatok részletes bejárása, a civilizációtól mind jobban távozó szakaszok felvétele és rendszerbe foglalása, jelentékenyebb időáldozatot és több fáradságot igényel, mint a mennyit én idáig arra szentelhettem. Azt hiszem azonban, hogy a Limes dacicus keleti részére eddigi kutatásaimmal is sikerült megadnom azt a helyes irányítást, további kutatásokhoz, a melyet szilárd kiindulási alapúl használhatnak majd szaktársaim is.

A Marostól az Oltig meghatározott római végvárak elhelyezése és megépítése teljesen megfelelt az akkori idők védelmi feladatainak s a Hargitáról, valamint annak északi és déli nyújtványairól fenyegető véletlen támadások meghiúsítására meglepő körültekintéssel kigondolt őrvidéket képezhetett. Ép oly sikerült-

¹ Téglás Gábor: A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete. Archeologiai Közlemények. XIX. kötet. 1893. Budapest, M. Tud. Akadémia.

nek nyilváníthatjuk Dacia belvidéki szempontjából is a kinyomozott végvárak katonai szerepét, miután a megszállott völgyek mindenike, az egy Homoród kivételével, a *Maros* fővölgyére gravitál, s kereskedelmi vagy hadászati forgalmával annak elválaszthatatlan tartozékát képezi. Így Mikházáról a Nyárád kapcsolódik Nyárádtőnél a Maroshoz. A főhadi úttal Nyárádtő és Maros-Vásárhely között *Maros-Keresztur* castrum stativuma biztosítja a katonai összeköttetést; míg a Nyárád mentén több útközi apróbb, de még tűzetesebb vizsgálatot igénylő őrhely biztosította az őrzáratok, a esapatmozgalmak átvonulását.

Énlakáról már fennebb kimutattuk, hogy északnyugatra *Erdő-Szent-Györgyhöz*, vagy közvetlenül Sóváradohoz, a Kis-Küküllő völgyére és délkeletre a Fehér-Nyikó völgyén *Rugonfalvánál* (Keresztur mellett) vagy délre egyenesen Székely-Udvarhelynél a *Nagy-Küküllő* völgyéhez közvetíté a forgalmat. Minthogy pedig a Maros Tövisnél, vagyis közvetlenül *Dacia* hadparancsnoksági állomása: *Apulum* felett az egyesült Küküllőt is magához öleli, látnivaló ezen helyrajzi kapcsolatból is az a ezéltudatos törekvés, melylyel *Dacia* centrumától s a közép Maros völgy táborhelyeitől a keleti határszél havasain át keletkezhető ellenséges meglepetéseket minél távolabb tartani és már jó eleve megihúsfúni igyekeztek.

Nem egyszer volt már alkalmam kifejezésre juttatni az erdélyi Érezhegység bejárása s különösen a rómaiak által is művelt aranybányák topographiájának megállapítása közben szerzett abbéli észlelteimet, hogy a rómaiak legfőbb ezélját *Dacia* bekebelezésénél az aranyvidék elfoglalása és lehető biztos körülzárolása képezé.¹ Ennek a vezérelynnek szolgálatára építették a főhadi útát a Maros völgyén; ennek a ezélnak szem előtt tartásával zárták el a dáciai Érezhegységből a Maroshoz vezető vö'gynyilások, szirtszorosok mindenikét, kezdve Maros-Németitől, hazarészünk nagynevű tudósának, dr. gróf *Kuun Gézának* mindnyájunk előtt oly kedves *Tusculanum*ától, vagyis az annak közelébe épült *Miciatól* fel Maros-Ujvár—Székely-Földvárígvagyis *Salinaeig* s onnan *Patavisán* (Torda) át észak felé a Sebes-Körös csuesai szorosába épített *Resculumig*.

¹ Téglás Gábor: Tanúlmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. I. rész. A katonai-örvidék és topographia. M. Tud. Akadémia Történeti Értekezések. 1889.

Ime ezt a szűkebb körű tanulmány alapján megérlelődött történeti igazságot most Dacia keleti határőrvidékének imént kifejtett rendszere is nem szembetűnőleg igazolja-e?

Ezt a szorgos gondosságot illusztrálja előttünk a szóban forgó határvárak tekintélyes őrségi létszáma és csapatbeli minősége is. Feliratilag ugyan kevés adatkészlettel jutalmazák e végvárak fíradózásainkat, mert a középkor templom- és várépítői itt is kőbányául, anyagtárul használták ki, mint annyi más helyen Daciában, a római épület- és erődítményi maradványokat, úgy hogy Székely-Udvarhely Csonka vára, sőt Szigethy Gyula feljegyzése szerint még a városi nagyobb építkezések is a római vár romjaiból kerültek ki. A mi kevés felirat azonban rendelkezésünkre jutott, épen a helyőrségre nézve szerencsés tájékoztatást is nyújt, az egy Homoród-Szent-Pál kivételével, a hol a XVI. században megépített Alárdi-kastély és a szintén akkor épült, de már átalakított templom számára hordhatták szét a castrum stativum anyagát. Azóta is szorgalmasan bányásszák a szentpáliak és a római vár alapfalait, úgy hogy 1894-ben is több száz szép építő- és padlótéglát, fedélcserépet, vízvezető-esövet vala alkalmam átforgatni s a *Török*-család területén is nagy kőhalmazt vizsgáltunk át, Solymossy Endre barátommal. Téglabélyeget azért mégsem találtunk H.-Szt.-Pálon s esupán két felíratrödékekkel gazdagíthatók Dacia adatkészletét. Ezek egyike Marcus Aurelius (161—180 Kr. u.) korára utal; a másikból azonban semmi irányítást nem nyerhettünk.

Marcus Aurelius előtt kevéssel 157-ből említi a Maros-Kereszturon, vagyis az itt szóban forgó keleti határőrvidék északi pontján felmerült katonai elbocsátó levél¹ a *Cohors Ulbiorum*ot, mely bizonyára azonos Székely-Udvarhely C(ohors) I. VB(iorum) téglabélyegeiből ismeretes cohorsal.² Ez a cohors a daciai első háború előtt még *Moesia inferior*ban állomásozott s nyilván onnan vezényeltetett az új tartomány keleti határára, mint a hol jóformán ugyanazon szarmata-dák szövetségesek ellen kelle helyt állani, mint előbb Alsó-Moesiában. Sarmizegethusából az amphitheatrum építői között is

¹ Torma Károly: A maroskereszturi katonai elbocsátó levél. *Archaeologiai Értesítő*. 1886. évf. 4. füzet. *Archaeol. epigr. Mittheilungen*. VI. 140.

² Téglás Gábor: A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti része. *Archeologiai Közlemények* XIX. 1897.

képviselve vala ezen cohors, melynek számos bélyegét szereztük onnan a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat múzeumába. Székely-Udvarhelyről 3 bélyegváltozatát gyűjtöttem, melyek a sepsiszentgyörgyi Székely-múzeumban ismétlődnek. Ismertettem még a Beszterceze melletti Várhelyről (Burghallen),¹ mint *Torma* Károly *Zsuppáról*,² Karán-Sebes mellett. Egy sírfelirat Apulumból³ örökíti meg e cohors egyik katonáját. Herkulesfürdőben *Pompeius Celer* praefectus Coh(ortis) I. Ubior(um)⁴ hálálkodott Herculesnek. Lehetséges, hogy ezen cohors Székely-Udvarhely és Homoród-Szent-Pál közt oszlott meg, miként a Cohors I. Alpinorum Mikháza és Sóvárad között, habár úgy Székely-Udvarhely, mint Homoród-Szent-Pál castrumainak terjedelme és exponált helyzete egy-egy cohorsnyi helyőrségre épülhetett.

Énlakával vagyunk a legszerencsésebbek, mennyiben ott a *Cohors III Hispanorum equitata*, s annak több paranesnoka felíratilag meg van örökítve. A cohors egyik praefectusa, kinek otthonául *Tipasat* emlegeti a felírat, *Diananak* áldozott.⁵ A Szent-Mihályfalván, az unitarius templom toronyszögletében látható felírat egyikén C. Julius Julianus praefectus cohortis III Hispanorum equitatae Romában tartotta otthonát (Domo Romae), mikor Jupiternek (Deo optimo materno) áldozott.⁶ E felíratot következőleg határozta meg:

D. O M	azaz:	Deo optimo Maximo
C. IVL IVLIA		C. Julius Juli
NVS PRAEF		anus praefectus)
COH. III HISP		Coh(ortis) III Hisp(anorum)
EQ. DOM. ROM		equitatae) domo Romae
V. S. L. M.		V(otum) S(olvit) I(ibens) m(erito).

Romából származott ide T. Aelius Crescentianus is, ki mint praefectus

¹ Téglás G.: Adalékok Dacia felíratárához. Erdélyi Múzeum. 1888 évf. V. füzet 243 l. Archaeol. epigraphische Mittheilungen XI. p. 238.

² Torma Károly: Archaeologisch epigr. Mittheilungen. VI. p. 141 u 18.

³ Corpus Inscriptionum Latinarum. III. 1187.

⁴ Corp. Inscript. Latin. III. 1571. a fedett folyosó falában maig látható oltárkö.

⁵ Torma Károly küldte a Corp. Inscriptionum Latinarum III. köt. 179 lapján 945. sz. a. látható szövegben.

⁶ C. I. L. III. 946 sz. Ennek fordított szövegét közölte volt Ackner Mihály, mint fenn bemutattam.

fectus cohortis IIII. Hispanorum equitatae Marsnak áldozott azzal az oltárkövel, mely *Tarcsafalvára* származott volt el, s melyet következőleg sikerült kiegészítenem :

DEO MARTI	Deo Marti
T-AEL-CRESCEN	T. Ael[ius] Crescen
TIANYS PRAEF	tianus praef[ectus]
COH III HISP	Coh[ortis] IIII Hisp[anorum]
..... M	[equitatae do] m [o Romae] ¹

A szent-mihályfalvi unitárius torony alá falazott s Aekner, Müller idejében, 1858, a régi templom falában állott másik emlékfelíraton P. Dideus *Italicus* praefectus Mauret(ania) Caesarens(is)t vallja otthonául a távol afrikai Mauretaniából. Teljesség kedvéért nem fog ártani az Aekner és Orbán által hibásan olvasott s a Corpusban is tévesen közölt felíratnak általam a helyszínén helyesbített szövegét is ideiktatnunk :

D . O . M	D(eo) o(ptimo) m(aximo)
COH III HISPA	Coh(ors) IIII Hispa(norum)
EQ CVI PRAE	eq(uitata) cui prae
EST P. DIDEVS	est P(ublius) Dideus
ITALICVS PRAE	Italicus praef(ectus)
DOMI MAVRE	Dom(o) Maure
TANIA CAESS	tania Caess(a)
RE.. IS V . L . M	re(us) is v(otum)(solvit) l(ibens) m(erito) ²

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 948. Supplem. 7718. sz. Orban Balázs Székelyföld. I. kötet 125. lapján a Müller Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale Wien. 1858.

² C. I. L. III. 947. Müller Frigyes hibás közlése szerint így adta :

I . O . M
T. VETTIVS
EVERVS
PRAEF COH I
.....
I V S M.

Ezen Gooss után támadt hibás közlés:él helyesebb és teljesebb az Orbán Balázsé. Székelyföld leírása. Udvarhelyszék. 107 lap.

Chronologiailag igen érdekes a Torma másolata után a Corpusba került következő töredék is (III. köt. 949. sz.)

(diui Traiani)
(parth)ICIP(o nepoti)
(diui) NERVA(e abu)
L(ucio) VERO

Orbán Balázs¹ közölte még egy oltár töredéke záradéksorát, t. i. a szokásos

V. S. L. M.

V(otum) s(olvit) l(ibens) m(eriti), melyet azonban a Demeter Sándor-féle telken 1894 nyarán már hasztalan kerestünk.

A Corpus szerkesztői nem vettek tudomást az énlaki unitárius kántor tulajdonában volt s Orbán által hiven lemásolt téglabélyegről² sem, holott a Szent-Mihályfalvára áthurezolt s fenn bemutatott két felíratos kő téves másolatából Aekner Müller után forgalomba jött, de itt soha sem létezett LEG VI HIS-t hiven reprodukáltak s ez a mesés bélyegtypus azóta szívéosan ismétlődik is minden szerzőnél. A tulajdonképi énlaki bélyeg azonban ilyen vala:

C IIII HIS = C(ohors) IIII His(panorum).

Az általunk átforgatott téglák egyikén sem találhattuk meg azóta ezt az érdekes téglabélyeget. Vajha az ott lakók gondosságából hiteles téglabélyeget nyerhetnénk Énlakáról!

Az itt szóban levő Cohors IIII Hispanorum azonos lehetett a Coh I Flavia Ulpia Hispanorum ∞ (equitata)val, mely 109/110 közt Potaisától (Torda) Napocáig (Kolozsvar) a hadi útat megépítve mérföldmutatóval szerelte fel.³ Egy Cohors I Flavia Hispanorum Kr. u. 107-ben és a III. században Mauretania Caesarensis őrségéhez tartozott.⁴

Énlakát tehát tekintélyes katonaerő tartotta megszállva, miután egy lovasított, ∞ (ezeres) cohorsban 240 lovas és 10 egyenkint 76 főnyi centuria, vagyis összesen 760 gyalogos szolgált s ezek parancsnokai a birodalom távoli tartományain át futották be carrièrè-jüket. A praefectus mint várparancsnok egyuttal a szomszéd-

¹ Orbán Balázs, A Székelyföld leírása I köt. Udvarhelyszék. 1868. Ráth Mór bizománya. 125 lap.

² Orbán B. U.-ott. 125 lap.

³ Corp. Inscriptionum Latin. III. 1627.

⁴ Cagnat. L'armée Rom. d'Afrique p. 266 p. 302.

dos helyőrség felett is hadosztály-parancsnoki szerepet játszott, úgy, hogy Énlaka már ebből kitetszőleg is a keleti határvédelem törzskari állomásául szolgálhatott.

A szomszéd Sónvárdról a C(ohors) P(rima)ALP(inorum) bélyegét Orbán Balázs¹ tette volt ismeretessé. Ugyanazt gyűjtöttem én is Mikházáról.² Idáig nem kevesebb, mint négy Coh(ors) Alp(inorum) u. m. : Coh. I. peditata, Coh. I. Alp. equitata, Coh. II. equitata, Coh. III. vált felíratilag ismeretessé, kezdetben az alpesi tartományokból toborzották ezen cohorsok ujonczállományukat. Először Antonius Pius katonai elboesító oklevelében jelentkezik a *Cohors I Alpinorum equitata* (Corpus Inscriptionum 4. Latin. III. DXLII.) és ellentétül Marcus Aurelius 167-beli diploma honestae missionisban (C. I. L. III D. XLVI) szerepel a *Cohors I. Alpinorum peditata* ép úgy, mint a Corpus Inscript. Latin. III 3318 számú s vonatkozásból Traianus uralmának végső éveiből keletkezhetett felíratban. A Corp. Insc. Latin III 3315., 3316. és 3317. felíratok mind Kömlődről erednek Székesfehérmegyében, hol a Cohorsnak álló táborát e három felírat szerint a *Cohors I Alpinorum equitata* és a fenn hivatolt 3318 f. szerint a *Cohors I. Alpinorum peditata* is őriztette. Közel oda Mártonvásár mellett *Baracskán* egy sirkő tette ismeretessé a *Coh. I. Alpinorumot*,³ mely a Corpus Inscript. Latin. III. D. XI. Klosterneuburgban talált Titus korabeli diploma szerint Kr. u. 80-ban és a budapesti nemz. múzeumnak Somogy megyéből Beleghről gróf Festetich Antal ajándékából nyert Domitianus-féle elboesító diplomája (C. I. L. III. köt. XII.) szerint 85 szept. 5-e és Traianusnak 113 vagy 114-nek 1-ről datálható s Carnuntumban talált diplomája szerint Pannoniában, illetőleg Alsó-Pannoniában még nem vala a *peditata* vagy *equitata* megkülönböztetés használatban. Carnuntumból T. Calidius Publii Camilia Severus eques item

¹ Orbán Balázs. Székelyföld leírása. IV. kötet. Marosszék 1870. 21 lap. Innen Torma K. Archaeologiai Értesítő 1869. évf. 317 lap. Goos Archiv für Siebenbürgische Landeskunde XIII. p. 311. Archaeol. epigr. Mitth. I. 31. l.

² Téglás G. Adalékok Dácia felíratrához. Erdélyi Múzeum. 1888. V. f. 243. Archeol. epigr. Mitthel. XI. sz. 238. n. 1. B. I. L. III. Supplem. 8074. 8 d.

³ Fröhlich Robert: Römische Inschriften aus Pannonia inferior und superior. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. Herausgegeben von O. Benndorf und E. Bormann. Jahrgang XIV. Wien, 1891. 58 lapján VII n 19.

optio decurio cohortis I. Alpinorum item centurio leg. XV. Apollinaris sírkövén még a fegyverzetet és ruházatot is szépen illusztrálva láthatjuk.¹ Nálunk Dacia területén Apulumban (Gyulafehérvár)² Aelius Niger vet(eranus) ann(orum) LXX c(o)hor(tis) I. Alp(inorum) e(quitatae) feleségével Saturninával magának és legkedvesebb leányainak életében sírkövet faragtatott. Miciában, a Maros-Németin alúl az Érezhegység déli nyílatainak védelmére épített római végvárunkban Torma Károly talált érdekes és jelenleg a kolozsvári múzeumban látható felíraton a Cohors I. Alpinorum a daciai lovas-csapatokkal Julius Terentianus parancsnok alatt Severus Antonius és Geta cárszászárok üdvéért áldoznak Jupiternek. I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro (s)alu(te) d(omi)norum) n(ostorum) (Severi) et Anton(ini) (et) Getae) al(a) C(a)m(pagonum) sub cur(a) Jul(ii) Terent(i)an(i) praef(ecti) eq(uitum?) s(upra?) se(ri)ptorum?) c(ohors)I (Vind(elicorum) coh(ors) II Flavia Comm(agenorum) cohors I Alp(inorum) n(umerus) m(ilitum) Ti . . .³

Kr. u. 103-ban Britanniából emleget egy katonai elbocsátó levél még egy Coh. I. Alpinorumot.⁴

Mindezekből kitetszőleg, de különösen a miciai vonatkozásból következtethetőleg is a Kis-Küküllő és Nyárad mellékén Sóvárád és Mikházáról itt is inkább lovasított alakban szolgálhatott ez a cohors. A hegyes tájék s főleg a határszélre, a szovátai havasokra, sőt a két táborhelyet elválasztó Bekees-hegységre s Énlaka felé az itt uralkodó málékony s a járást olvadás, tartós esőzés idején felettebb megnehezítő trachyttufa talajon valóban gyalogszerrel nem érvényesíthette volna magát a legénység oly könnyen és gyorsan, mint lóháton. S a kétfelé osztottság is inkább az ezeres vagy lovas cohors alkalmazása mellett bizonyít.

Ime tehát a Nyárad és Kis-Küküllő völgyein ezer, Énlakán

¹ Alf. Domasewsky: Grabstein eines Centurio aus Carnuntum. Archaeologisch epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. Jahrg. XIV. Wien 1891. 203 lap és Taf. V.

² Corp. Inscript. Latin. III. 1183.

³ Corp. Inscr. Latin. III. 1343. A felirat igen rossz állapotban jutott Kolozsvárra és nehezen olvasható.

⁴ Dr. Julius Jung: Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zu römische Verwaltungsgeschichte. Innsbruck 1894. P. 113.

újabb ezer, Székely-Udvarhelyen a Cohors I. Ubiorum, mely quinquagenarianak vagyis ötszázasnak látszik és H.-Szent-Pálon legalább is még ugyanannyi, vagyis összesen legalább 3000 főnyi segédesapat állott készenlétben a 100—120 kilométernyi hosszúságú keleti űrvidéken s azok parancsnoksági székhelyéül a helyzetileg is központi Énlakát tekinthetjük.

S ezzel azt hiszem ismét sikerült egy jókora területet Dacia térképén kellő világításba helyeznünk. Vajha a további nehéz feladatokra is időt és alkalmat nyernénk s ott is hozzánk szegődnek a régészeti meghatározások kegyes nemtője: a bonus Eventus, melynek Torma Károly északi Daciában oly gyakran és méltán hálálkodott!

Déva, 1900. február 25.

TÉGLÁS GÁBOR.